

Kövér András*

SZENT EPHREM: Exodus-kommentár (I-IV.)

ELŐSZÓ

Ephrem Exodus-kommentárja első négy fejezetét fordítom magyarra.¹ A szöveget elsősorban abból a szempontból elemzem, hogy milyen párhuzamok, ill. eltérések állapíthatók meg a rabbinikus irodalomhoz (az aggadához) képest.

A szír kereszténység kialakulásában minden bizonnyal fontos szerepet játszott az ún. zsidó-kereszténység („*Jewish Christianity*”). Edesszában és környékén a 2. sz. végére szilárdulhatott meg az új vallás, de akkor is csak szinkretikus formában, többféle irányzatot magában foglalva. Ugyanakkor az itteni zsidóság is szinkretikus jellegű volt, ami megkönnyíthette a két vallás közötti átjárást.

A 4. sz.-ban élt Ephrem és Aphrahat, a szír irodalom két legnagyobb alakja. Irodalmi előzményeik: a Tamás-hagyomány (a Tamás-evangélium és a Tamás-akták), Tatian *Diatessaronja*, a *Liber Legum Regionum*, Salamon Ódái.

Ephrem (306 Niszibisz – 373 Edessza) Niszibiszben lakott, s csak életének utolsó tíz évét töltötte Edesszában, ahová a perzsák (II. Sapur) elől menekült. Ephrem költőként is kimagaslik. Többen őt tartják a keleti kereszténység legkiválóbb himnuszköltőjének. Aphrahat alig idősebb, mint Ephrem, de nála jóval keletebbre (Moszul közelében) lakott. Így Aphrahat esetében a hellenisztikus hermeneutika és teológia hatása kevésbé mutatható ki, ezért nála a szír-rabbinikus összehasonlító elemzések könnyebben elvégezhetőek.

A következő tudósok járultak hozzá legnagyobb mértékben Ephrem szimbolikus teológiájának megértéséhez: André de Halleux, Sebastian Brock, Robert Murray és Tanios Bou Mansour.² Az utóbbi írta a legalaposabb és legnagyobb hatást kiváltó tanulmányt Ephremről 1988-ban (*La pensée symbolique de saint Ephrem le Syrien*). Ezt a filozófiai-teológiai munkát Hans-Georg Gadamer hermeneutikája inspirálta. Már Murray is kimutatta, hogy az antiochiai hermeneutikai hagyományt (melyhez Ephrem is sorolható) a Carl Gustav Jung, Paul Ricoeur és Gadamer által kifejlesztett új tudományos eszközökkel lehet igazán jól értelmezni. Bou Mansour volt az első kutató, aki ezt a fegyvertárat alkalmazta Ephrem értelmezéséhez, különösen Ricoeur reflexióit a szimbolizmusról.³

* A szerző az MTA Társadalomtudományi Kutatóintézetben áll alkalmazásban.

¹ A fordítás során igyekeztem a szír eredeti szövegéből és stílusából minél többet megőrizni, lehetőleg úgy, hogy ez a törekvésem ne menjen az érthetőség rovására. Úgy gondolom, hogy ez a megközelítés illik egy késő ókori, klasszikus szír szöveg fordításához. Megköszönöm haladó szíres diákjaimnak (*Nyitrai Mónika, Nyitrai Orsolya, Pintér Anna, Maleczki Gergely, Nemeshegyi Dávid*) az órai együttműködést, amikor Ephrem kommentárjának az első másfél fejezetét fordítottuk. Külön köszönet jár *dr. Koltai Kornéliának*, aki a kéziratot korrekktúrázta, valamint fordítástechnikai tanácsokat is adott. Köszönöm *dr. Turán Tamásnak*, hogy segített egy-két rabbinikus probléma tisztázásában (az EXCURSUS 1-2-ben), valamint *Habon Nikolettának*, hogy a sarutlanság keresztény értelmezésével kapcsolatban tett egy-két észrevételt.

² Biesen 2006, 7.

³ Biesen 2006, 8.

Nem kevésbé úttörő jelentőségű Ute Possekel írása: *Evidence of Greek Philosophical Concepts in the Writings of Ephrem the Syrian* (1999), amely egyszer és mindenkorra megcáfolja azt a mítoszt, hogy Ephrem független a hellenisztikus hatásoktól, és hogy „sémi teológiája” abszolút vegytiszta.⁴

Exegetikájában Ephrem elsősorban a szöveg történeti-grammatikai értelmét (*sensus litteralis* – szó szerinti értelmezés) akarja megragadni, anélkül, hogy az allegorizáló értelmezésről lemondana.

Az Exodus-kommentár egyetlen, a vatikáni könyvtár tulajdonában levő kéziratban létezik, amely Ephrem Genézis-kommentárját is tartalmazza (*Vatican Syriac Manuscript 110*). A kézirat az egyiptomi nitriai sivatagban levő szír Miasszonyunk kolostorból került Rómába. Először S. E. Assemani és Petrus Benedictus adta ki Rómában 1737-ben.⁵ Az általunk is használt kritikai kiadás Tonneau érdeme.⁶

Ephrem Exodus-kommentárja formálisan egy korai aggadikus midrásnak felel meg.⁷ *Prooemiuma* csak látszólag felel meg a midrások *petihájának*, mivel itt egyszerűen a tartalomjegyzék szerepét játssza.⁸ Magyarozatában előszeretettel használ (szinonim és antitetikus) parallelizmusokat. Számos aggadikus hagyomány szerepel művében. Ezek egy részének értelmezése megegyezik a megfelelő rabbinikus felfogással, de más esetekben Ephrem a hangsúly eltolásával lényegesen különböző magyarázatot ad az aggádának. Sok olyan értelmezést hoz, melyek – úgy tűnik – nem találhatók meg a rabbinikus hagyományban. Lehetséges, hogy ezek egy részét maga találta ki, a többit pedig pl. korábbi, már elveszett szír forrásokból (vagy a szóbeli hagyományból) vehette át.

Ephrem végsőkig kiáll az emberi szabad akarat elve mellett. Három fő teológiai ellenfele, Marcion, Mani és Bardaisan determinisztikus tanításával áll szemben.⁹ Célja érdekében többször nem vesz tudomást a számára kedvezőtlen bibliai szakaszokról. Pl. hangsúlyozza, hogy Isten számos alkalmat adott az egyiptomiaknak a bűnbánatra, s ellenáll minden feltevésnek, hogy Isten keményítette volna meg a Fáraó szívét (a bibliai szöveggel ellentétben).¹⁰

Ephremnek a zsidó aggadikus hagyománnyal való kapcsolatát csak nagyon óvatosan szabad megközelíteni. Fontos szempont a zsidóságról alkotott véleménye, ami meglehetősen negatív. Az eretnekekkel együtt emlegeti őket. Ephrem, Jeromossal és más

⁴ Biesen 2006, 8.

⁵ Assemani – Benedictus 1737.

⁶ *Ephrem Ex.*

⁷ Midrás: a Biblia kommentálására kialakult rabbinikus műfaj. Aggadikus: minden, ami nem törvényi jellegű. Ephremnek ez a műve a Biblia újra elbeszélése („*retelling the Bible*”) vagy újraírt Biblia („*rewritten Bible*”) kategóriába is sorolható (vö. Salvesen 1995, 1). Stílusában közelebb áll a hellenisztikus zsidó írók, Josephus és Philón újra elbeszélő stílusához, mint a hagyományos bibliakommentárokhoz (Salvesen 1995, 2).

⁸ A *prooemium* itt az Exodus-kommentár bevezető szakasza. A *petiha* pedig az aggadikus midrásoknál kialakult, különleges szerepű nyitó rész.

⁹ Vö. Mathews – Amar 1994, 218.

¹⁰ Salvesen 1995, 4.

egyházatyákkal ellentétben, soha sem hivatkozik zsidó autoritásra (forrásra). Ennek egyik legegyszerűbb magyarázata az lehet, hogy nem ismert ilyet. Valószínűleg Ephrem szemében az általa használt aggadikus hagyományok nem zsidó eredetűek voltak, vagy azért, mert a bibliai hagyományok közös kincsesládájához tartoztak, vagy pedig bár zsidóktól, de keresztények közvetítésével jutottak el hozzá – feltehetőleg többnyire az eredet megadása nélkül.

Az Előszó megírásakor főleg Hidal 1974 könyvére, valamint Salvesen 1995, Mathews – Amar 1994 és Feghali 1984/85 műveinek bevezetőire támaszkodtam.

EPHREM: Exodus-kommentár (I-IV)¹¹

Az Exodusnak, a Tóra második könyvének targuma, amelyet az áldott Mor
Ephrem készített
[Prooemium]

A [Tóra] második könyve, az Exodus beszámol arról a hetven emberről, akik Jákobbal együtt bementek Egyiptomba, valamint Józsefnek és nemzedékének a haláláról.

Új király lett [Egyiptomban], aki megölette a [héber] újszülötteket. De Mózes megmenekült egy kosárban, s a Fáraó lányának a fia lett.

Miután felnőtt, kiment a testvéreihez, hogy lássa, vajon meg tudja-e szabadítani őket. De megölt egy egyiptomit, s szemrehányást tett egy héber férfinak, aki beárulta [Mózest]. Ezért Midjánba menekült.

[Mózes] egy kútnál ült, s bántalmazott [lányokat] mentett meg. Bement Jetró házába, s feleségül vette Cippórát, a lányát.

Meghalt a Fáraó, és Izrael fiai felnyögtek¹² súlyos elnyomásuk miatt. Imádkoztak, s meghallgatásra találtak.

Isten megjelent Mózesnek egy bokorban.

Mózes botja kígyóvá változott, keze pedig leprás lett, majd megtisztult.

[Ír a Tóra Mózes] Egyiptomba történő meneteléről, és arról, hogy megjelent neki egy angyal az egyik éjszakai szálláshelyen, aki meg akarta őt ölni.

[Mózes] lement Egyiptomba, s Áron pedig kiment elébe, hogy találkozzon vele. [Mózes] bemutatta a jeleket a nép vénei előtt, akik hittek neki. Bementek a Fáraóhoz, de nem akarta elengedni őket. [A Fáraó] fokozta a nyomorúságukat azzal, hogy nem adott nekik pelyvát [a téglakészítéshez].

A bot kígyóvá vált, a folyó pedig vérré.

Békák és pestis.

Tetvek és férgek.

Fekély. Jégesőben égő tűz.

Sáskák és sötétség.

Az [egyiptomi] elsőszülöttek halála.

A [héber] Niszán] 14-én levágtak egy bárányt, és megették.

Sietős kivonulással hagyták el [Egyiptomot], miközben felfegyverkeztek¹³ és felpakolták magukat arannyal, ezüsttel és egyiptomi ruhákkal,¹⁴ melyeket [tőlük] kaptak.

A tenger szétvált. A héber]ek átmentek, az egyiptomiak pedig belefulladtak.

Mirjám dicsőítő himnuszt énekelt a tengerről. Három napon keresztül mentek víz

¹¹ A főszöveg Ephrem Exodus-kommentárjának a fordítását tartalmazza, a lábjegyzetekben pedig elemzem a kommentárt. A fordításban szereplő szögletes zárójeles betoldások az én magyarázó kiegészítéseim.

¹² A szövegben **אָפּוֹרְסוּ** (megpihentek – **אָפּ** gyök) szerepel. Ezt a *Pesittó* Ex 2, 23 révén, ahol **אָפּוֹרְסוּ** (**אָפּ** gyök) áll, *felnyögtek*re javítják, mert ez jobban illik a szöveg kontextusába. Lásd Salvesen 1995, 8 (Ibj. 4).

¹³ Ex 13, 18.

¹⁴ Ex 12, 35-36.

nélkül.

[Isten] megédesítette Mára keserű vizét egy darab fával. Mannát bocsátott le, s fűrjeket hozott fel. A sziklából vizet fakasztott nekik a Hóreben.

Amálek jött, hogy harcoljon ellenük.

Jetró, Mózes apósa eljött Mózeshez.

A Törvényt a Sinai-hegyen kapták. Isten leszállt a Sinai-hegyre, s ott törvényeket és ítéleteket adott nekik. Mózes felment [a hegyre], hogy lehozza a kőtáblákat.

[Isten] parancsokat adott a szent sátorra vonatkozólag, hogy milyen, ill. miből legyen.

A nép készített egy [arany]borjút, mert Mózes sokáig tartózkodott a hegyen. Visszatért [Mózes], majd másodjára is felment a hegyre, és lehozta az [új] kőtáblákat. Közbenjárt [Istennél] bűnük miatt.

[Mózes] meggyőzte Istent, hogy menjen fel velük együtt [Kánaánba], s azt mondta neki: „Mutasd meg nekem dicsőségedet, hogy megismerhesselek!” [Isten] megmutatta neki [dicsőségét], s figyelmeztette őt a parancsolatokra, melyeket újra megparancsolt a borjú imádása után.

Felépítették a Szent Sátorat, s elkészítették minden felszerelését.

[Mózes] az első hónap első napján állította fel [a Szent Sátor]. Nappal felhő takarta be a Sátorat, s amikor [a felhő] felemelkedett, [a héberek] útnak indultak.

Mózes tehát mindezekről írt az Exodus könyvben, s szavait a következőképpen kezdte:

I. szakasz

1) „Ezek a nevei Izrael fiainak, akik Jákobbal együtt bementek Egyiptomba¹⁵ ... hetven ember.”¹⁶ Ez azért szerepel itt, hogy megmutassa [a Tóra]: megvalósult [Isten] Ábrahámnak korábban tett ígérete.¹⁷ Ők ugyanis véneikkel és gyermekeikkel együtt hetvenen mentek be Egyiptomba, 225 évig¹⁸ laktak ott, [majd] hatszázezer fegyverfogható férfival¹⁹ jöttek ki, nem számítva a 20 éveseket és a náluk fiatalabbakat.

2) Miután meghalt József és nemzedéke,²⁰ új király lett [Egyiptomban], aki azzal az új javaslattal állt elő, hogy öljék meg a héberek csecsemőit.²¹ Amit tett [a Fáraó], nem ok nélkül tette. A Sátán²² – mivel látta, hogy letelik a négyszáz év, amit [Isten] Ábrahámnak

¹⁵ 1, 1. Ha az Exodusra hivatkozom, általában nem írom ki az Ex rövidítést.

¹⁶ 1, 5.

¹⁷ Vö. Gen 12, 2.

¹⁸ Lásd EXCURSUS 1-et a Bibliográfia előtt.

¹⁹ Vö. Ex 12, 37.

²⁰ 1, 6.

²¹ 1, 15-16.

²² A Sátán megjelenése a történet ezen pontján egyedülálló. Valószínűleg Jób könyvének, ill. az 1 Krón 21. fejezetének a bevezetése hathatott Ephremre /Salvesen 1995, 11 (Ibj. 7)/. Bizonyos rabbinikus értelmezések szerint Mózes Egyiptomba menetelekor az éjszakai szálláson a Sátán támadja meg kigyó

kijelentett²³ – szintén meg akarta fojtani a héberek szabadítóját a csecsemők meggyilkolása révén. A Fáraó pedig – mivel látta, hogy a héberek népe elszaporodott,²⁴ s egész Egyiptom tőlük nyüzsög – megirigyelte számosságukat. Annál is inkább, mert [az egyiptomi] jövendőmondók²⁵ – akik azt gondolják magukról, hogy ismerik a jövőt – az eltelt évek számolása alapján szintén megjövendölték a héberek szabadulását.

3) Tehát a Fáraó a [héber] csecsemőkre halált rendelt el, apáikat pedig felesleges²⁶ raktárházak [építésével] terhelte.²⁷ Ha József raktárházainak gabonája elég volt arra, hogy ellássa Egyiptomot, Kánaánt és az amoriták országát az éhínség hét évében, akkor vajon csupán saját országa számára ne lettek volna elegendőek [Egyiptom raktárházai], hogy készletükkel ellássák azt?²⁸

Minél inkább sürgette a Fáraó a héber csecsemők legyilkolását, azok annál inkább szaporodtak. És minél inkább azt tervezte, hogy ily módon okoz szenvedést a [héber] népnek, annál inkább fokozódtak kínjai a nép miatt. *Az egyiptomiak szenvedtek Izrael fiai miatt.*²⁹

4) Mivel a Fáraó meg akarta kímélni a folyót attól, hogy beszennyezze a csecsemők holttestével, életadókat³⁰ hívott, hogy halálhozókká tegye őket.³¹ Hatalma révén arra [akarta] rávenni a [héber] bábaasszonyokat, hogy nevük ellenére cselekedjenek, mivel úgy gondolta, hogy gyógyítók helyett emberölökké teszi őket. De nem engedelmeskedtek neki, bár megígérték, hogy így fognak eljárni.³² Ahelyett, hogy engedelmeskedtek volna neki, a bábaasszonyok – akiket felszólított³³ a Fáraó a csecsemők megölésére – úgy tekintettek magukra, mint akiket a gyermekek helyett fognak megölni.³⁴ De azon a napon, melyen azt gondolták, hogy elnyerik ezért a mártírok koronáját, az Isten által szájukba adott bölcs

képében, s a fejétől egészen a talpáig lenyeli. (Lásd Rási kommentárját is a IV. 4. szakasz 104. lbj-ben.) A bNedarim 32a-ban (*Talmud Bavli*) két angyal, Af és Hema, támadja meg Mózeset hasonló módon.

²³ Vö. Gen 15, 13.

²⁴ 1, 7.9.

²⁵ Szó szerint: a démonok által megszállottak.

²⁶ Az egyiptomiak nem törődtek azzal, hogy hasznot hoz-e a héberek kényszermunkája. Fő céljuk az volt, hogy megakadályozzák további szaporodásukat (Ginzberg 1998 (II), 249).

²⁷ 1, 11.

²⁸ *Kal va-homer* bizonyítás. A hermeneutika (írásmagyarázat) egyik fontos szabálya: bizonyítás a könnyebbről a nehezebbre.

²⁹ 1, 12.

³⁰ Szíriül *הַחַיִּוֹת* *hajjoto*: ‘életadók’ vagy ‘bábaasszonyok’-szójáték.

³¹ 1, 15-16. Vagyis: nem a folyóba dobással akarta megölni őket, hanem a héber bábaasszonyok révén.

³² 1, 17.

³³ Javitás *הַחַיִּוֹת* *de-apiszra* Jansma 1972, 204 alapján.

³⁴ A bábaasszonyok az életüket kockáztatták, hogy megmentsek a héber csecsemőket (Ginzberg 1998 (II), 261).

kijelentések³⁵ révén megmenekültek a haláltól. „Áldásban részesültek”: azt jelenti, hogy nagy családdá váltak, bár azt gondolták, hogy a Fáraó egész dinasztiájukat ki fogja irtani a sok, életben hagyott csecsemő miatt.

5) Amikor a bábaasszonyok gúnyt űztek a Fáraóból — anélkül, hogy [először] észrevette volna –, elhatározta, hogy csecsemők vérével szennyezi be a [folyó] vizét, halait pedig a gyermekek húsával táplálja. De ily módon sem volt sikeres, mert a héberek termékenysége fokozódott. Tele volt ugyan a folyó csecsemőkkel, úgy, ahogy a Fáraó kívánta, de még mindig tele volt velük Egyiptom a Fáraó akarata ellenére.

Amikor a Fáraó rápillantott a folyóra, mely büzlött a csecsemőktől, örvendezett, de ha Egyiptomra tekintett, amely tele volt velük, elkomorodott. Parancsát nem vonták vissza, de akarata sem teljesült úgy, mint ahogy parancsolta. A [halott] csecsemőket a folyóparton úgy halmozták fel, mint a sáskákat, de a Fáraó bosszúságára Egyiptom utcái a héber gyermekek zshivajától voltak hangosak.

II. szakasz

1) Ebben az időben, amikor a hébereket szorongatták, született meg Mózes. Mivel az anyja „látta, hogy szép” [a gyermek],³⁶ elrejtette addig, amíg már nem volt képes tovább rejtteni. Félt ugyanis, hogy esetleg kiderül, hogy semmibe vették a Fáraó parancsát, s egész családjuk meg fog halni, és Mózes sem marad életben.³⁷ Bizony, annyira [alaposan] kerestek-[kutattak] az egyiptomiak, [hogy Jókhebed] már nem volt képes tovább rejtegetni Mózeset. Bizony, [a hébereket] pedig megőrizte az isteni kegyelem, hiszen 600 ezren jöttek ki onnan!

Mózeset anyja egy kosárban kitette [a folyóra],³⁸ [majd] hazament, s letérdelve imádkozott. A fájdalom könnyei között Ábrahám Istenéhez könyörgött a Fáraóval szemben: „Te megáldottad népünket, hogy megsokasodjon, s íme megsokasodott áldásod szerint. De a Fáraó ravaszul jár el: az általa meggyilkolt gyermekek miatt – szántóvető nélkül – parlaggá válnak a földek, s az elpusztult kisfiúk miatt megszűnik³⁹ a mag, melyet megáldottál.”

2) Mirjám, Mózes nővére a folyó partján ült, hogy megtudja a kosárban levő gyermek sorsát.⁴⁰ Istenben és a gyermek szépségében bíztak, hogy aki először észreveszi a kosarat, kiveszi és életben tartja a gyermeket.

³⁵ Vö. Ex 1, 19. Az egyik rabbinikus forrás a bibliai bábaasszonyokat, Sifrát és Puát, Jókhebeddel és Mirjámmal azonosította. Amikor a Fáraó hóhérokot küldött a két bábaasszonyért, Isten láthatatlanná tette őket, s így az ítéletvégrehajtók nem tudták teljesíteni megbízatásukat (Ginzberg 1998 (II), 261).

³⁶ 2, 2.

³⁷ Josephus 1980, 46 szerint Amrám, Mózes apja félt, hogy rájöhetnek a dologra, és a király haragjában fiával együtt őt is megöletné, és így meghiúsítaná Isten ígését (amit előzőleg álomban kapott). Ezért elhatározta, hogy inkább Istenre bízta a fiú megmentését és jövőjét.

³⁸ 2, 3.

³⁹ Ephrem előszeretettel alkalmazza a *hendyadioint*: két szó révén fejez ki egy kifejezést. Ezt a fordításban gyakran egy szóval adom vissza.

⁴⁰ 2, 4.

Azt a napot nagyon forrónak találta a Fáraó lánya, ezért a szokásosnál korábban ment ki a folyóra fürödni.⁴¹ Bár a forróság miatt saját akaratából ment ki, de mivel ez nem a szokásos időben történt, ezért mégsem [csak] a saját akaratából ment ki. A szükségszerűség vezette szabad akaratát,⁴² azért, hogy kihúzza a folyóból azt, aki a tengernél majd bosszút fog állni azokért a gyerekekért, akiket a folyóba dobtak.⁴³

3) [A Fáraó lánya] látta, hogy szép a gyermek. Szolgálólányaival együtt azt gondolta, hogy Egyiptom istenei ajándékoztak neki – a meddőnek⁴⁴ – fiút a folyó által. Úgy döntött, hogy magához veszi [a gyermeket], aki szégyenét eltávolítja, nagy vigasztalódást hoz neki, és örökölni fogja atyjának trónját.⁴⁵

Mirjám se nem szomorúan, se nem boldogan, hanem valamilyen közbülső állapotban⁴⁶

⁴¹ Azon a napon tikkasztó forróságot bocsátott Isten az egyiptomiakra, valamint leprával és kelésekkel sújtotta őket (Ginzberg 1998 (II), 266). A *Targum PsJon* ad Ex 2, 5 szerint az Úr *Memrája* égő sebeket és hólyagos fekélyeket küldött Egyiptom ellen. (*Memra*: arámi szó, jelentése ‘szó’, ‘mondás’. A rabbinikus irodalomban az isteni jelenlét közelségének csökkentésére kialakult kifejezések egyike.) Amikor Bitja (a rabbinikus irodalomban Mózes nevelőanyjának a neve), a Fáraó lánya megfogta Mózes kosarát, azonnal meggyógyult gyulladással teli sebeiből.

⁴² Figyelembe véve Jansma 1973 javítását a cikk végén *menről manra* – ez a *man* a görög *μεν* kötőszónak felel meg.

⁴³ Ephrem írásaiban különleges érdeklődést mutat a szabad akarat és a szükségszerűség összefüggései iránt. Ebben a magyarázatában nagyon vigyáz arra, hogy ez a két tényező egyensúlyban maradjon. A Fáraó lánya saját akaratából ment le a folyóra, de az, hogy nem a szokásos időben ment le, kényszer eredménye. Ezt a témát Jansma 1973 részletesen elemzi. Vö. Mathews – Amar 1994, 226 (lbj. 26). Lásd továbbá Hidal 1974, 82-88 (Ephrám und der freie Wille c. fejezet). Ephrem okfejtésében van egy kis logikai bukfenc. Ephrem azt, hogy a Fáraó lánya saját akaratából ment ki, a forró nappal magyarázza, azt pedig, hogy nem a saját akaratából ment ki, azzal, hogy nem a szokásos időben történt a fürdés. Tehát mindkét tényezőt (saját akarat, ill. nem saját akarat) ugyanazzal magyarázza Ephrem, a forró nappal (ugyanis az idő előtti fürdés az előbbinek a következménye)! Vagy nem vette észre Ephrem ezt a problémát (aminek kicsi a valószínűsége), vagy tudatosan eltekintett a két magyarázat közötti szoros logikai kapcsolattól.

⁴⁴ A Fáraó lánya azért adoptálta Mózeszt, mert gyermektelen volt. Ez a nézet megtalálható: Philón 1994, I. 13-14, p. 21 és még: Josephus 1980, II. 9, p. 48. Philón hozzáfűzi, hogy a Fáraó lánya meddősége miatt mindig szomorú, melankolikus volt. Az volt a szokása, hogy ki sem tette lábát az ajtón, de ezen a napon kivételesen lement a társnőivel a folyóhoz, ahová Mózeszt kítették. Vö. Ginzberg 1998 (II), 271 és Ginzberg 1998 (V), 398 (lbj. 48).

⁴⁵ Josephus 1980, II. 9, p. 48 részletesebben leírja az eseményeket: „Timer-en-Mut (a Fáraó lányának egyiptomi neve) örökbe fogadta (Mózeszt), mert nem voltak utódai. És egy nap bevitte Mózeszt atyjához, és kifejezte azt az óhaját, hogy örökösévé tehesse, ha Isten nem ajándékozza meg fiúval, és még hozzátette: »Ezt az isteni teremtű és nemes szellemű fiút felneveltem, és minthogy csodálatos módon kaptam őt a folyó kegyelméből, elhatároztam, hogy fiammá és a királyságban utódoddá teszem őt.« Így beszélt, és a fiút atyja karjaiba helyezte. Ez átvette a gyermeket, szeretettel keblére szorította, és hogy leányának kedvére tegyen, tréfából fejére tette a királyi koronát. De Mózes a koronát ledobta a földre, ide-oda gurította, mint valami gyermekjátékot, majd lábbal taposta.” – Ennek következtében kis híján megölték Mózeszt, de Timer-en Mutnak sikerült őt kimenteni és elrejtteni. – Philón 1994, I. 19, p. 22 rövidebben, de még tovább színezi a történetet (akkor, amikor Jókhebed visszaadta Mózeszt a Fáraó lányának): „A királylány látva, hogy a gyermek fejlettebb a koránál, és szépségétől még a korábbinál is nagyobb szeretetre hangolódva fiává fogadta, de előbb úgy tett, mintha terhes lenne, hogy édesgyermekének, ne pedig fogadott fiának higgyék.” V. ö. Ginzberg 1998 (II), 271-272.

⁴⁶ Szó szerint: mindkettőtől különböző állapotban volt.

közeledett. Úgy viselkedett, ahogy szükséges volt. Mirjám így szólt [a Fáraó lányához]: „*Hívok neked egy szoptató asszonyt a héberek közül,*⁴⁷ akinek engedelmes a szíve és tiszta a teje, s ezért királyságotok számára nagyon hasznos lesz.”

Szaladt, s elhozta a gyermek anyját, aki illő öltözékben és kiváló ajándékokkal [jelent meg], de nehezen hagyta magát meggyőzni, hogy saját fiának legyen a szoptató dajkája. Ugyan hajlandó lett volna Mózes érdekében egész házát is odaadni azért, nehogy beledobják a folyóba, de amikor ingyen akarták odaadni neki [a gyermeket], hogy vigye el, nem könnyen engedelmeskedett. Elvitte a fiát, és nem hagyta ott a kosarat sem. Ő, aki szomorúan vitte ki [gyermekét], most végül örömmel vitte haza. Sötétségben ment le a folyóra, de ragyogó napsütésben tért haza fiával. Az utcán és otthon is karjában tartotta a csecsemőt, aki három hónapon keresztül nem látott napfényt. A világosságot a folyónál látta meg, amelybe azért [szándékoztak] beledobni, hogy megfosszák tőle.⁴⁸

4) Amikor Mózes felnevelése befejeződött, és a Fáraó palotájába vitték, akkor szüleit szépségével megörvendeztette, de ugyanakkor dadogásával aggodalmat is okozott nekik.

Mózes tudta, hogy Jókhebed fia – a körülmetéltségéből és a nevéből, de különösen abból az elbeszélésből, amelyet titokban anyjától és nővérétől hallott.⁴⁹

Amikor a négyszáz év⁵⁰ lejárt közeledett, Mózes kiment, hogy próbát tegyen, vajon képes-e [népe] kiszabadítására. Mivel a felügyelő, akit [később] megölt, a Fáraó minden felügyelőjénél kegyetlenebb volt, és a megrovásokat, amelyekkel Mózes állandóan figyelmeztette őt, nem vette tudomásul, ezért [végül] *megölte, s elrejtette a homokban.*⁵¹ A népnek – melyet korábban azzal áldottak meg, hogy olyan sokan lesznek, mint a homok[szemek] – szenvedést okozó felügyelőt Mózes a folyó mellett levő homokban rejtette el. Így ő megelőzte társait, akiknek hullái pedig majd a tengerparton levő homokra lesznek kivetve.⁵²

*Másnap ismét kiment, s látott két [héber] férfit, akik egymással veszekedtek.*⁵³ Bár mint királyfinak jogában állt volna, hogy korbácsoljon vagy öljön, nem élt ezekkel [az eszközökkel]. Inkább a feddést és az igazságtevést alkalmazta a bűnössel szemben, aki azonban ahelyett, hogy elfogadta volna a figyelmeztetést, a nyilvánosság előtt

⁴⁷ 2, 7.

⁴⁸ Az eredeti megfogalmazás (a betoldásom nélkül) meglehetősen furcsa (...*azért dobták...*). Ugyanis Jókhebed egyrészt nem dobta bele a fiát a vízbe, másrészt nem azért helyezte kosárba, hogy megfossa a világosságtól.

⁴⁹ Bár Mózes királyi hercegként nevelték fel, már korábban megtudta magáról az igazságot „dajkájától”, Jókhebedtől, aki megismertette vele népe történetét: (Izrael fiainak) korábbi nagyságát, jelenlegi szolgátságát és jövőbe vetett reményüket. Vö. Ginzberg 1998 (V), 404 (lbj. 69). Azzal a problémával, hogy Mózes miképp ismerhette meg saját származását, különös módon sem a zsidó, sem a keresztény írók nem foglalkoznak. Egyedüli kivétel Ephrem mellett a hellenisztikus zsidó író, Ezékiel (Hidal 1974, 125-126).

⁵⁰ Vö. Gen 15, 13.

⁵¹ 2, 12. Tükörbüntetés (מִידָה כִּנְגַד מִיָּדָה *mida ke-neged mida*).

⁵² Tükörbüntetés.

⁵³ 2, 13.

gyilkossággal vádolta meg a királyfit.⁵⁴

5) „»Ki tett téged vezérré fölénk?«⁵⁵ Te veszekedős és arcátlan, a királyfinak mondd: »Ki tett téged vezérré fölénk?!« Pedig neki hatalma van azon felügyelők felett, akik rajtad uralkodnak, s akkor fölötted ne lenne hatalma?!»⁵⁶ Mózes megdöbbsent, mert olyan valakitől hallotta vissza a dolgot, akiről nem is gondolta volna, hogy tudomása van róla. Nem az jelentette fel, akit megmentett a kegyetlen egyiptomitól, mert ha annak a [héber] embernek nem lett volna igaza, ugyanúgy szemrehányást kapott volna, mint ahogy utóbb a másik [héber] kapott, s Mózes nem ölte volna meg az egyiptomit miatta. Azzal az emberrel, akit Mózes megszabadított az egyiptomitól, gonoszul bántak, úgy, mint a kútnál levő lányokkal.⁵⁷ A felügyelő megölésével Mózes nyugalmat akart adni a hébereknek, akiknek az sok szenvedést okozott. Az az ember, aki megszabadult, elmesélte [az esetet] [Mózes iránti] szeretetből egy másíknak, s ez a másik pedig gonoszságból feljelentette Mózeset.

6) A Fáraó meghallotta ezt a dolgot, amely vádaskodásra adott alkalmat a katonai vezetőknek és a felügyelőknek. Mózes korábban nekik tett szemrehányást azért, mert könyörtelenül és gonoszul bántak a héberekkel.

Haragra lobbant a Fáraó, aki kész volt arra, hogy kezét fia⁵⁸ vérében mossa, és trónjának örökösét maga előtt küldje a *Seolba*. *Félt Mózes*,⁵⁹ s azért, hogy ne szenvedjenek igazi szülei azon kínzások miatt, amelyekkel gyámszülei készültek őt kínozni, *elmenekült* Midjánba.⁶⁰ *Egy kút mellett ült*, s meglátott néhány lusta pásztort, akik mohó erőszakkal elvették a fiatal lányok által felhúzott vizet. Igazságérzetből megmentette a lányokat a pásztorok erőszakosságától, s együttérzésből vizet húzott, hogy megitassa nyájukat. Amikor apjuk megkérdezte őket, hogy miért jöttek ilyen hamar vissza, beszámoltak neki Mózes igazságosságáról és együttérzéséről. Erre elküldött Mózesért, hogy lakomával viszonzhassa házában azt a jót, amit lányaival tett a kútnál.

7) Mózes éppen azon gondolkozott, hogy hova menjen, és kinél lakjon. Amikor érte küldött a pap, tudta, hogy ugyanaz vette rá a papot arra, hogy vigye [a házába], és tegye

⁵⁴ Ez a paragrafus ellentmondást tartalmaz. Ugyanis, ha a királyfinak jogában áll ölnie, akkor milyen alapon vádolhatják gyilkossággal? Philón 1994, I. 45, p. 28 az ellentmondást nem szünteti meg, de a szituációt jól megvilágítja: „Hallva ezt (mármint Mózes gyilkosságát) a király, haragra gerjedt, mert rettenetesnek tartotta: nem azt, hogy valaki meghalt vagy eltűnt, joggal vagy jogtalanul, hanem hogy az unokája nem ért vele egyet, nem ugyanazokat tartja barátoknak és ellenségeknek, mint ő, hanem gyűlöli azokat, akiket ő szeret, szereti, akiket ő megvet, és szánja, akikkel szemben ő hajlíthatatlan és engesztelhetetlen.”

⁵⁵ 2, 14.

⁵⁶ Mózes haragjában ráförmed az arcátlan héber emberre. (Ezt a szakaszt úgy is fel lehet fogni, hogy a kommentátort, Ephremet annyira felháborítják az események, hogy szerepéből kilépve megszólítja és számon kéri a veszekedő (majd áruló) héber emberen a tetteit.)

⁵⁷ Vö. 2, 16-17.

⁵⁸ Ephrem úgy érti, hogy a Fáraó Mózeset fiaként örökre fogadta. Philón viszont Mózeset a Fáraó unokájának nevezi (54. lbj).

⁵⁹ 2, 14.

⁶⁰ 2, 15.

vejévé, mint aki kimentette őt a folyóból a Fáraó lánya által, és megszabadította a Fáraó kezéből is, amikor elmenekült a Fáraó elől. Elmenekült a varázslók elől, [most] pedig egy pogány pappal találkozott. Nem félt a paptól, mint ahogy a varázslóktól sem félt. Hiszen, ha segített nekik, akkor nem bántották.⁶¹

De Áron le volt sújtva, és Mirjám is szomorkodott – éppen ők, akik korábban büszkék voltak arra, hogy dicsérhetik Mózeset.

8) Mózeset – szépsége és igazságossága miatt, s még inkább az Isten miatt, aki vele volt – rávették, hogy vegye el Cippórát feleségül. Ahogy Jákob megkímélte Lábán lányait a pásztorkodás szégyenétől,⁶² ugyanúgy megkímélte Mózes is Cippórát és nővéreit a nyájjal való vesződéstől.

Elvette Cippórát, aki két fiát szült neki. Körülmetélte Mózes az egyiket, de a másikat nem engedte Cippóra körülmetélni. Büszke volt apjára és fivéreire, s bár vágyott arra, hogy Mózes felesége legyen, de vallását nem akarta felvenni. Pogány papok leszarmazottja volt, aki áldozati állatok húsán nőtt fel, és sok isten imádásához szokott. Így tehát nem engedte át Mózesnek mindkét fiát, de nem is tagadta meg mindkettőt tőle. Odaadta neki az egyiket, hogy ő kövesse Ábrahám körülmeteltségét, de megtagadta tőle a másikat, hogy ő hagyományozza tovább apja házának körülmetéletlenségét.⁶³

9) Mózes fiai [elnevezésében] nem követte sem az apai, sem az apósi [hagyományt]. Első gyermekét Istentől elrendelt számkivetéséről nevezte el, a másodikat pedig a Fáraó elől való megszabadulásáról.⁶⁴

Negyven évvel azután, hogy Mózes Midjánba került, meghalt a Fáraó, aki sanyargatta a héber népet, *és felnyögtek⁶⁵ szolgaságukban.*⁶⁶

Megemlékeztek Istennek Ábrahámmal kötött szövetségéről, hogy betelt az idő, sőt még harminc évvel több is elmúlt.⁶⁷ Ezért *imádkoztak*, és meghallgatásra találtak.

⁶¹ Tehát a pap sem fogja bántani.

⁶² Salvesen 1995, 20 (27. lbj.): „Hasonlítsd össze Ephremnek a nomádok és pásztorok laza erkölcséről tett megjegyzéseivel!” (*Ephrem Gen*, IV. 9.)

⁶³ Aphrahat (vö. Aphrahat, *Dem.*, VI. 3, kol. 257) egyetért Ephremmel abban, hogy Cippóra akadályozta a körülmetélést. Ezzel szemben Ginzberg 1998 (II), 294-295 szerint nem Cippóra, hanem Jetró a felelős a körülmetélés elmaradása miatt. Ugyanis azzal a feltétellel adta lányát feleségül Mózeshez, ha házában született gyermekeket két egyenlő részre osztják: az egyik fele izraelita, a másik pedig egyiptomi lesz. Elsőszülött fiukat Mózes körülmetélte, s Gersomnak nevezte (vö. *Ex R* 1983, V. 8). Ginzberg 1998 (II), 293-295 Cippóráról rendkívül pozitívan nyilatkozik. Jetró Mózesrel való első találkozásakor félelmében egy verembe dobta Mózeset, hogy ott pusztuljon. Cippóra titokban hét éven keresztül táplálta, s így megmentette életét. Másodjára a pusztai szálláson védte meg Mózeset az angyaltól. Más vélemények szerint a második fiú lett körülmetélve (vö. Ginzberg 1998 (II), 328). Az utóbbi helyen az áll, hogy Jetró azzal a feltétellel adta lányát Mózeshez, ha elsőszülött fiukat pogányként nevelik fel. Vö. Ginzberg 1998 (V), 423 (lbj. 148): *Mekhilta Jitro* 1, 58a. Ephrem nem foglalkozik azzal, hogy melyik fiút metélték körül először.

⁶⁴ 18, 3-4.

⁶⁵ Lásd 10. lbj.

⁶⁶ 2, 23.

⁶⁷ Vö. *Ex* 12, 40.

Isten látta Izrael fiait, hogy szolgaságban vannak, s ismerte Isten⁶⁸ a fájdmukat,⁶⁹ s [tudta] azt, hogy milyen gyógyírt hozzon számukra.

III. szakasz

1) Mózes, amikor legeltette a nyáját a Hóreb mellett, meglátott egy angyalt az egyik bokorban fellángoló tűzben. Elindult Mózes, hogy megnézzé a bokrot, amelyet a tűz nem emésztett meg. Menet közben – addig, amíg oda nem ért – az angyal közönséges látványa jelent meg neki, odaérvén azonban nem az angyal szólította meg, aki [először] megjelent, hanem Isten, aki ezután az angyalban, félelmetes látomásban mutatkozott Mózesnek.⁷⁰ [Az Úr] azt mondta neki: „Ne közelíts ide, mintha közönséges föld lenne, mert szent ez a hely”,⁷¹ mint az a hely, ahol Jákob aludt.⁷² Ott a létra és az angyalok miatt, akik föl-le jártak rajta, hogy őrizték [Jákobot], itt pedig Isten miatt, aki a bokorban égő tűzben tartózkodott. „Oldd le a sarudat, s eredj, taposd össze az egyiptomiakat! Hiszen már harminc évvel elmúlt szüretelésük ideje.”⁷³

Mózes előzőleg félelem nélkül közeledett. Amikor megjelent neki a látomás, mely túlságosan rendkívüli volt ahhoz, hogy elviselje, *eltakarta az arcát, mert félt Istenre tekinteni* oly módon, ahogyan az angyalra⁷⁴ nézett.⁷⁵

2) A bokor, mely alkalmatlan volt arra, hogy halott istenek képét készítsék el belőle,⁷⁶

⁶⁸ 2, 25.

⁶⁹ 3, 7.

⁷⁰ Mózesnek Mihály angyal (más vélemény szerint Gábrriel arkangyal) jelent meg a tövisbokorban, aki a *Sekhina* előfutáraként szállt alá. (*Sekhina*: az isteni jelenlét.) Isten ugyanis beszélni szeretett volna Mózesrel, de őt csak igen nehezen lehetett elvonni a munkájától. Azért döbentette meg Isten Mózeszt az égő tövisbokor látványával, mert az megállásra készítette, s így beszélhetett vele Isten. Vö. Ginzberg 1998 (II), 303; Ginzberg 1998 (V), 415 (Ibj. 115); *Ex R* 1983, II. 5, p. 53.

⁷¹ 3, 5.

⁷² Vö. Gen 28, 12.

⁷³ Vö. Ex 12, 40.

⁷⁴ Az eredetiben itt többes számú alak szerepel. A javítást Jansma javasolta (Jansma 1972, 207).

⁷⁵ 3, 6.

⁷⁶ A tövisbokor rituálisan tiszta volt, mert a pogányok nem tudták felhasználni bálványok készítésére (Ginzberg 1998 (II), 303). Ugyanitt részletesen le van írva, hogy a tövisbokor miképp szimbolizálja az élő Isten misztériumát. A mennyei tűznek három különleges tulajdonsága van: 1) engedi a virágzást, 2) nem emészti el azt az objektumot, amely körül ég, 3) fekete a színe. Isten azzal, hogy az alacsony növésű tövisbokorban jelent meg, azt üzenté Mózesnek, hogy együtt szenved Izraellel. Isten arra is tanította Mózeszt, hogy semmi sem – még a jelentéktelen tövisbokor sem – létezhet a *Sekhina* jelenléte nélkül. A tövisbokor több szempontból is Izrael jelképe. Mint ahogy a tövisbokor az összes fa közül a legalacsonyabb, ugyanúgy a szolgaságban élő Izrael sorsa is a legnyomorúságosabb az összes nép között. Mint ahogy a tövisbokor felsérti a rá szálló madár szárnyát, amikor felrepül róla, ugyanúgy meg lesznek büntetve az Izraelt elnyomó népek. Mint ahogy a kertii sövényt tövisbokorból készítik, ugyanúgy Izrael is sövény a világ, Isten kertje számára, mert Izrael nélkül a világ nem tudna fennmaradni. Továbbá, mint ahogy a tövisbokor tövist és rózsát egyaránt „terem”, ugyanúgy vannak Izraelnek jámbor és szégyenletes tagjai is. S mint ahogy a tövisbokornak

alkalmasnak találtatott arra, hogy megmintázza az élő Isten misztériumát. Ó, Mózes, jel számodra, hogy láttad a tűzben lakozó Istent! Így tűzzel kell szolgáljátok a tűzben megjelenő Istent!

3) S így szólt hozzá az Úr: „*Bizony, látom Egyiptomban levő népem szolgáját,*⁷⁷ immár nyolcvan éve. *Lejöttem, hogy téged elküldjelek megszabadítani őket,* és hogy bevidd (a népet) *a kánaániak földjére,* amint atyáiknak ígértem.”^{78,}

Mózes így válaszolt: „*Ki vagyok én, hogy bemenjek a Fáraóhoz?*⁷⁹ Amikor királyi nevem volt, akkor sem fogadtak. Ma, amikor pusztán csak pásztorkodom, ki engedné meg, hogy bemenjek a Fáraóhoz?! Vagy ha bemehetnék is, milyen tekintélyt látna bennem, hogy higgyen a szavamnak!“

4) Mondta az Úr Mózesnek: „*Gyűjtsd össze a véneket,*⁸⁰ *akiknek a kiáltása felért*⁸¹ hozzám, s mondd nekik, hogy megemlékezem⁸² róluk, és felviszem őket a kánaániták földjére. Te fész, hogy nem hallgatnak rád, de én azt mondom neked, hogy *hallgatni fognak a szavadra.*⁸³ Menj be a Fáraóhoz a vénekekkel együtt, s mondjátok neki: »*Elmegyünk háromnapi járóföldre, és áldozunk az Úrnak.*«”⁸⁴

Mivel a Fáraó nem akarta engedni, hogy ez megtörténjen, ő és seregei mentek el háromnapi járóföldre, de vadállatok és madarak áldozatai lettek, melyek rátelepedtek a tenger partján halmokban heverő, [vízbe] fulladt testükre.⁸⁵

„Amint állítottam neked néped fiairól, hogy hallgatni fognak rád, ugyanúgy állítom a Fáraóról, hogy nem fog hallgatni rád. De *nem saját nagy hatalma,*⁸⁶ és nem is az előtte álló bálványainak [hatalma], hanem az egyiptomiak gögje miatt *sújtom őket minden*

bőséges vízre van szüksége a növekedéséhez, ugyanúgy Izrael is csak a Tóra, a mennyei víz által tud virágozni. A tövisbokor levele öt levélkéből áll: ez azt jelezte Mózesnek, hogy Isten öt jámbor ember – Ábrahám, Izsák, Jákob, Áron és Mózes – érdemei miatt határozta el Izrael kiszabadítását. A tövisbokor (**הַתְּוֹשֵׁב** – névelővel) héber számértéke 120. Ez egyrészt azt jelzi, hogy Mózes 120 éves korában fog meghalni, másrészt pedig, hogy a *Sekhina* 120 napig fog a Hóreb-hegyen tartózkodni. Végül Isten szerénységét akarta bemutatni Mózesnek azzal, hogy leszállt a magas égből, s egy alacsony tövisbokorból szólt Mózeshez, s nem pedig egy magas hegyről vagy egy hatalmas cédrus tetejéről. Philón, 1994, I. 67, p. 32-33 szerint az égő bokor a megbántottak jelképe, a lángoló tűz pedig a bántalmazóiké. Az, hogy a bokor ég, de nem ég el, azt jelzi, hogy a megbántottakat nem fogják elpusztítani támadóik.

⁷⁷ 3, 7.

⁷⁸ 3, 8.

⁷⁹ 3, 11.

⁸⁰ 3, 16.

⁸¹ 2, 23.

⁸² **אֵלֵינוּ** olvasandó **אֵלֵינוּ** helyett – összhangban a *Pesittó*, Ex 3, 16-tal (valószínűleg sajtóhiba).

⁸³ 3, 18.

⁸⁴ 3, 18.

⁸⁵ Tükörbüntetés jellegű.

⁸⁶ 3, 19.

csodás tettel, amelyeket véghez viszek köztük.⁸⁷ S így el fog engedni titeket.

Azért, hogy még biztosabb legyen számodra, hogy kivonultok [Egyiptomból], szeretetet keltek [a Fáraó népében] a héber nép iránt, akik kifosztják az egyiptomiakat. Ily módon az Ábrahámnak tett ígéretem teljesül.⁸⁸ De (a héberek) többé nem nézhetnek az egyiptomiak szemébe a rengeteg kincs miatt, amit távoztukban elraboltak.”⁸⁹

IV. szakasz

1) Mózes ismerte népe keményfejűségét, ezért jeleket kért, hogy azok meggyőzhessék őket.

„Nem hallgatnak a szavamra, mert azt fogják mondani: »Nem jelent meg neked az Úr.«”⁹⁰ Isten tudta, hogy jeleket kér Mózes, s így szólt hozzá: „Azért, hogy elhiggyék, én küldtelek téged, *dobd botodat a földre!*” *Ledobta, s az kígyóvá változott, Mózes pedig elmenekült.*⁹¹ Azzal a jellel, amelyet adott neki, hogy meggyőzze a népet, meggyőzte magát Mózes is: „Ahogy félsz a Fáraótól, ugyanúgy félsz a kígyótól. Úgy győződ le a Fáraó seregét csapások segítségével, mint ahogy képes vagy egy paranccsal megragadni a botba zárt [kígyót], ezt, amelytől féltél, amikor kiszabadult.”

*Aztán azt mondta neki: „Dugd be kezedet a kebledbe!”*⁹² Bedugta, és leprás lett. Újra bedugta, [ekkor] megtisztult. Először megparancsolta Mózesnek, hogy a népet győzze meg a kígyóval és a kezével, mely leprás lett, majd megtisztult. „Nem veszélyesebb a Fáraó a kígyónál, és a hadserege sem, amit kezedhez hasonlóan átváltoztatok arra, amire akarok. Ha *nem hisznek* az egyiptomiak *ennek a két csodának*, melyet előttük és néped fiai előtt mutatsz be, *szórájál a folyó vizéből a földre, s az vérré fog változni.*”⁹³

2) Miután bemutatta [Isten] Mózesnek a kért jeleket, [Mózes] azt is kívánta Istentől, hogy dadogós nyelvét tegye szabaddá.

„*Soha nem voltam ékesszóló, sem tegnap óta, sem tegnapelőtt óta, és attól az időtől fogva sem volt semmi változás a dadogásomban, hogy beszéltél velem!*”⁹⁴

Az Úr így szólt hozzá: „Abban, amiben kicsi vagy, naggyá leszel. Lesz számodra egy

⁸⁷ 3, 20.

⁸⁸ Vö. Gen 15, 14.

⁸⁹ Az egyiptomiak kifosztása tehát segít a hébereknek abban, hogy betartsák Isten tiltó parancsát: ne térjetelek vissza Egyiptomba (vö. Deut 17, 16). Erre szükség is volt, mert a nép számos esetben visszakíváncozott Egyiptomba, a húsosfazék mellé (Ex 16, 3-4; Ex 17, 3; Num 11, 4-5.18; Num 14, 3-4; Num 20, 3-5; Num 21, 4-6).

⁹⁰ 4, 1.

⁹¹ 4, 3.

⁹² 4, 6.

⁹³ 4, 9.

⁹⁴ 4, 10.

ékesen szóló próféta, úgy, mint ahogy a hallgatag Istennek van. *De én a száddal leszek,*⁹⁵ nem azért, hogy megoldjam a nyelvedet vagy ellássalak válaszokkal, hanem, hogy kiváló tettek kövessék a dadogó beszédet.”

3) Visszatért Mózes Midjánba, s azt mondta az apósának, hogy elmegy és megnézi testvéreit Egyiptomban. Bár szenvedést okozott a [Jetróéktól] való elválással, nem tartották vissza – Isten akaratának megfelelően, ami fentről irányította őket.

Félt Mózes Egyiptom felügyelőitől – akiket megszorongatott azért, mert kínozták a népet –, hogy feldühítik ellene az új Fáraót is, úgy, mint a régít. Ezért az Úr így szólt hozzá: „*Meghalt minden ember, aki az életedre tort.*”⁹⁶

*Mózes fogta feleségét és fiait, s magához vette botját, hogy Egyiptomba menjen.*⁹⁷

Midjából való kimenetelekor ismét megparancsolta az Úr Mózesnek, hogy ezt mondja a Fáraónak: „*Bocsásd el elsőszülött fiamat, hogy szolgálhasson engem.*”⁹⁸ Nehogy a visszatartott elsőszülöttem miatt – akit te egyébként sem vagy képes [véglegesen] visszatartani – megöljem elsőszülött fiadat, amire én képes vagyok. Az összes csapás közül az lesz a legnagyobb, amellyel az elsőszülött fiadat sújtom.”⁹⁹ Isten e szavakkal szólt a Fáraóhoz, ténylegesen pedig a kígyó jelét mutatta meg neki, amely a legkisebb az összes [csapás] közül.

4) *Amikor a szálláshelyükön voltak, találkozott az Úr Mózesrel, s meg akarta ölni őt,*¹⁰⁰ mert elhanyagolta a körülmetélést Midjánban az egyik fia esetében, aki nem lett körülmetélve.¹⁰¹ Attól a naptól kezdve, hogy beszélt vele [az Úr] a Hóreben, Mózes nem élt házasetet feleségével.¹⁰² Ezért szomorú gondolatok támadtak [Cippórában]. Mivel

⁹⁵ 4, 12.

⁹⁶ 4, 19.

⁹⁷ 4, 20.

⁹⁸ 4, 23.

⁹⁹ Tükörbüntetés.

¹⁰⁰ 4, 24.

¹⁰¹ Hasonló indoklást ad a *Targum PsJon* ad Ex 4, 24 is, azzal a különbséggel, hogy a Targum megadja, hogy melyik fiú nincs körülmetélve (Gersom, az idősebb), s hogy Jetró nem engedte ezt meg Mózesnek.

¹⁰² „Oldd le sarudat a lábadról, mert szent föld az a hely, ahol állasz!” (Ex 3, 5). Isten ezekkel a szavakkal azon kívánságát fejezi ki, hogy Mózes szakítson minden kötelékével, melyek a földi dolgokhoz kötik. Még a feleségével való szexuális élettel is hagyjon fel. (Lásd EXCURSUS 2-t.) Ekkor Mihály angyal így szólt Istenhez: „Ó, világ Ura, lehet-e az a szándékod, hogy elpusztítsd az emberiséget? Az áldás csak akkor tud érvényesülni, ha férfi és nő egyesül, és Te pedig arra kéred Mózeset, hogy különüljön el a feleségétől?” Isten a következőképpen válaszolt: „Mózes már nemzett gyermekeket, teljesítette kötelességét a világ felé. Azt kívánom, hogy most a *Sekhinával* egyesüljön, azért, hogy Ó – Mózes kedvéért – jöjjön le a földre.” (Ginzberg 1998 (II), 316: *Zohar* III, 198a). Philón Mózes ifjúkorára teszi önmegtartóztató életmódjának kezdetét: „(28) Gyomrának a szükséges adagokon kívül, amelyeket a természet elrendelt, semmi többet nem adott; az ágyék nyújtotta gyönyörökkel még csak nem is gondolt, legfeljebb annyit, hogy törvényes utódokat nemzzen. (29) Kivételes gyakorlórává vált a kevéssel megelégedés erényének, a puhány életet mindenki másnál jobban megvetette, mert csupán a lelkének akart élni, testének nem; ... ” (Philón 1994, I. 28-29, p. 24-25). Régi források szerint Mózes nem élt házasetet Isten általi kiválasztásától kezdve egészen a haláláig. A halandók között Mózes „majdnem tökéletes” volt. Akkor lett volna „teljesen tökéletes”,

nem teljesen hitt [Mózes] szavaiban, [Cippóra] bűnösnek találtatott. Mózes pedig szemrehányást tett neki, hogy megakadályozta fia körülmetélését. Ezek fölött töprengve töltötték el az éjszakát, s íme, megjelent egy angyal ezen két dolog¹⁰³ miatt, bár elhitette¹⁰⁴ velük, hogy egyedül a körülmetélés miatt jelent meg.

Azért jelent meg az angyal Mózesre haragudva, hogy ne gúnyolják ki [Egyiptomban történő] menetelét annak, aki minden kényszer nélkül elhanyagolta a körülmetélést, pedig a héberek még gyermekeik [idő előtti] halála esetén sem hanyagolják el azt.¹⁰⁵ Kitől kellett, hogy féljen? Istentől, aki megparancsolta a körülmetélést, vagy feleségétől, aki pedig a körülmetélés akadályozója volt? Felesége látta, meghal Mózes amiatt, hogy ő nem egyezett bele a körülmetélésbe, amiről este vitatkozott vele Mózes. [Cippóra] fogott egy kovakövet, s remegve az angyal látványától körülmetélte fiát.¹⁰⁶ Majd elengedte, amikor a vér lespriccelte [gyermekét]. Aztán megragadta az angyal lábát, s azt mondta: „Vérvőlegényem van nekem.”¹⁰⁷ Ne okozz szomorúságot a körülmetélés ünnepnapján.”¹⁰⁸

Mivel nagy öröme volt azon a napon, amelyen Ábrahám körülmetélte Izsákot, [Cippóra] ezt mondta: „Nekem is van vérvőlegényem. Ha miattam, aki saját kezemmel

ha teljesítette volna házastársi kötelességét is. A כִּי־יָרֵךְ (Lev 1, 1) kis *alefja* Mózes ezen hiányosságára utal (*Jalkut Reubeni* ad Lev 1, 1). Mózeshez hasonlóan tanítványa, Józsué is azt a parancsot kapta, hogy húzza le a saruját (Józs 5, 15). A két parancs között az volt a különbség, hogy Mózesnek egész életére le kellett mondania a házaselet gyönyöreiről, Józsuének pedig csak a hadjárat idejére. Vö. Ginzberg 1998 (V), 419-420 (Ibj. 122). Aphrahat is azt írja Mózesről, hogy miután megjelent neki Isten, a szent élet (*ܩܕܝܫܘܬܐ* *qadisuto*) híve lett. Azaz többé már nem a felesége szolgálta ki, hanem Józsué, Nún fia, aki ifjúkorától fogva Mózes szolgája volt (vö. Num 11, 28 és Aphrahat, *Dem.*, VI. 5, kol. 261, 15-20). A témával részletesebben foglalkozik Koltun-Fromm 2003.

¹⁰³ Cippóra kétszeres bűnössége miatt: Cippóra ugyanis Ephrem szerint egyrészt bűnösnek találtatott abban, hogy megakadályozta Mózes egyik fiának körülmetélésében, másrészt pedig abban, hogy nem hitt teljesen Mózes szavaiban Isten hórebi jelenése után (s ezért zavarta Mózes küldetése teljesítésében).

¹⁰⁴ Itt Ephrem rendkívül tömören fogalmaz, mégis lehet, hogy a következő rabbinikus magyarázatra gondolt: Honnan tudhatta Cippóra, hogy Mózes azért került életveszélybe, mert késlekedett a körülmetéléssel? Onnan, hogy az angyal lenyelte Mózes a fejétől a körülmetélt tagjáig (*Rási* ad Ex 4, 24-ben még kiegészíti: majd lenyelte a talpától ugyanaddig a testrészig). Ebből Cippóra rögtön felfogta, hogy a körülmetélés elmulasztása miatt van Mózes halálos veszélyben. Továbbá felismerte Cippóra a körülmetélés hatalmas védelmező erejét is, mivel az angyal csak a körülmetélt tagjáig tudta lenyelni Mózes (*Ex R* 1983, V, 8). (Egy másik elképzelés található a 22. Ibj.-ben.) Az angyal miért csak az egyik problémára (a körülmetélésre) hívta fel Mózesék figyelmét? Ugyanis a másik probléma (Cippóra bizalmatlansága zavarja Mózes küldetése teljesítésében) a körülmetélés megtörténte után -- mint látjuk -- automatikusan megoldódik Cippóra és a gyermekek hazaküldésével (legalábbis Ephrem verziójában).

¹⁰⁵ Ganzfried 1988 (III.), 915-916, 7. pont. Sőt, ha véletlenül a gyermeket az előbőrével együtt temették el, s erre rájönnek, mielőtt a tetem oszlásnak indulna, akkor kihantolják a holttestet és körülmetélik.

¹⁰⁶ 4, 25.

¹⁰⁷ 4, 25.

¹⁰⁸ A rabbik különböző állásponton vannak a tekintetben, hogy Cippóra kinek a lábát fogja meg. Egyesek azt mondják, hogy a gyermekét, mások azt, hogy Mózesét, s olyanok is vannak, akik szerint az angyalét (Ephrem is ezt képviseli). Eltérőek a nézetek azzal kapcsolatban is, hogy Cippóra kit nevez vérvőlegényének, Mózes-e (pl. *Targum PsJon* ad Ex 4, 25-26) vagy pedig a fiát. Szerintem Ephrem szövege alapján ezt nem lehet eldönteni. Bár Ginzberg 1998 (V), 423-4 (Ibj. 149) szerint Ephrem itt Mózesre gondolt – nem tudni milyen alapon.

metéltem körül a fiamat, vagy Mózes miatt nem teszed meg [a kérésem], tedd meg magáért a körülmetélés parancsáért, amely teljesítve lett.”

5) Amikor *elengedte őt* [az angyal],¹⁰⁹ mármint Mózeset, alkalom nyílt számára, hogy szóljon Cippórához: „Ha te ennyire féltél [az angyaltól], aki [csak] egy pillanatra jelent meg neked, akkor nekem mennyivel inkább kell félnem Istent, és magamat neki szentelnem, aki állandóan megjelenik nekem, s csodákat vitt végbe általam, s elküldött engem ezzel a bottal, hogy mentsek meg 600 ezer embert.”¹¹⁰

Visszaküldte Cippóráét, egyrészt a fia miatt, akit körülmetéltek – nehogy elhatalmasodjon rajta a fájdalom az úton, másrészt azért, hogy Cippóra és fiai ne menjenek be Egyiptomba akkor, amikor egész Izrael kijön onnan.¹¹¹

6) Megjelent az Úr Áronnak, s elküldte, hogy *találkozzon Mózes*el.¹¹² Mivel valóban úgy történt, ahogy Isten mondta [Mózesnek],¹¹³ hit [Mózes] abban, hogy ezután minden ehhez hasonlóan be fog következni.

Összegyűjtötték mindketten a véneket, s *bemutatták a jeleket*¹¹⁴ nekik a parancs szerint, s hittek Mózesnek, úgy, ahogyan az Úr mondta neki.

109 4, 26.

110 *Kal va-homer.*

111 Ezt először Jetró mondta Mózesnek még Midjánban, mielőtt útnak indult volna a családjával Egyiptomba: „Az Egyiptomban levők útra készülődnek, s te még többet vinnél oda?” Mózes azzal válaszolt, hogy gyermekei lemaradnának a Sinai-hegyi kinyilatkoztatásról (Ginzberg 1998 (II), 327). Egy másik változatban Áron szájából hangzanak el hasonló szavak, amikor elébe megy az Egyiptomba érkező Mózesnek: – „Kik ezek, akikkel utazol?” – „A feleségem és a fiaim.” – „Hová mész velük?” – „Egyiptomba.” – „Micsoda! Elég nagy a bánatunk így is, s Te még többet vinnél az országba?” Mózes elismerte, hogy Áronnak igaza van. Feleségét és fiait visszaküldte apósához, Jetróhoz (Ginzberg 1998 (II), 329). Ephrem számára a pusztai szálláson történt incidensben nem az elmaradt körülmetélés a döntő, hanem az, hogy ekkor Mózes feleségét és gyermekeit visszaküldi Midjánba (a Bibliában az Ex 18, 2-ből derül ki, hogy valamikor Mózes visszaküldte őket). A történetnek ilyen felfogása Ephrem több művében is előfordul, ami mutatja, hogy milyen fontosnak tartotta. Mint az egyik helyen írja, Cippórának az önmegtartóztatást kellett gyakorolnia. Aphrahat szerint is az a lényeg, hogy Mózesnek Cippóráét és gyermekeit vissza kellett küldenie. Aphrahat ráadásul azt írja Cippóráról, hogy utálatos dolgokat tanácsolt Mózesnek (Aphrahat, *Dem.*, VI. 3, kol. 257). A szír hagyományban tehát Cippóra a bűnös, ellentétben a zsidóval, ahol Jetró. Ugyanis Jetró lánya házasságát csak azzal a feltétellel engedélyezte, hogy az első fiút pogányként nevelik fel. A zsidó hagyományban a pusztai szálláson bekövetkező incidensben a körülmetélés elmaradása a lényeges. Ezt mutatja az is, hogy Cippóráékat majd csak Áron fogja hazaküldeni. Ephrem tehát számos ponton érintkezik a zsidó aggárával, de vannak lényeges hangsúlyeltolódások is, pl. Cippóra negatív értékelése, akiről Aphrahatnak hasonló véleménye van. Ez valószínűsíti azt, hogy itt egy valódi szír exegetikai hagyománnyal van dolgunk. A szír teológusok általában ellenszenvvel viseltetnek a házasság iránt – különösen Isten rendkívüli emberei esetében. A rabbik viszont Cippóráét magasztalják: kitűnt jámborságával és erényével, atyja házáat megtisztította a bálványoktól (*Ex R* 1983, 1, 32) Mindezekből levonható az a következtetés, hogy a szír hagyomány és a zsidó aggáda viszonyának megállapításakor nagyon óvatosan és körültekintően kell eljárni (Hidal 1974, 126-128).

112 4, 27.

113 Vö. Ex 4, 14 skk.

114 4, 30.

EXCURSUS 1

Az egyiptomi szolgaság kronológiája

Hány évig éltek a héberok az egyiptomiak szolgaságában? Erre a kérdésre nehéz egyértelmű választ adni, a Biblia is ellentmondásos kijelentéseket tesz erre vonatkozólag. Isten Ábrámmal (Ábrahámmal) kötött szövetségekor (ברית בין הבתרים *berit ben ha-betarim* = **B1**) azt mondta, hogy 400 évig lesznek szolgaságban (Gen 15, 13).¹¹⁵ Az Ex 12, 40 szerint¹¹⁶ Izrael fiai 430 esztendeig laktak Egyiptomban. Az Ephrem által hozott 225 év, ill. ehhez közel eső évszám a Bibliában nincs említve.

Először felsorolom az *összes releváns bibliai helyet*:

Á(75) = Ábrám (75 éves), amikor elindul Háránból Kánaánba (Gen 12, 4), ahova rövidesen (még abban az évben) meg is érkezik. Majd az éhínség elől Egyiptomba megy; Ábrám és Lót különválnak; Lót rabságba kerül; a Sziddim-völgyi csata; Ábrám kiszabadítja Lótot; Melkicedek áldása (Gen 12,5 –14, 24).

Á(85) = Ábrám 85 éves, amikor Hágárt elveszi (10 évvel azután, hogy Ábrám letelepedett Kánaánban) (Gen 16,3); Hágár rögtön terhes lesz (Gen 16, 4).

B1 = *berit ben ha-betarim* (szövetségkötés a darabok között), Ábrám első szövetségkötése Istennel valamikor a fenti két időpont között volt, a Biblia nem adja meg pontosabban az időt (Gen 15).

400 éves egyiptomi szolgaság (Gen 15,13).

Á(86) = Ábrám 86 éves, amikor Ismaél megszületik (Gen 16, 6).

B2/Á(99) = ברית מילה *berit mila* (a körülmetélkedés szövetsége): Ábrám (Ábrahám) 99 éves (Gen 17, 1), amikor másodjára köt szövetséget az Úrral (Gen 17).

Á(100) = Ábrahám 100 éves volt, amikor megszületett Izsák (Gen 21, 5).

I(60) = Izsák 60 éves, amikor megszületik Jákob és Ézsau (Gen 25,26).

J(130) = Jákob 130 éves, amikor lemegy Egyiptomba (Gen 47,9).

E/M(80) = Exodus, Mózes 80 éves (Ex 7, 7).

430 éves egyiptomi szolgaság (Ex 12,40).

Ez alapján biztos, hogy Izsák születése után $60 + 130 = 190$ évvel ment le Jákob Egyiptomba.

A *rabbik* nagy erőfeszítéseket tettek ezen ellentmondások áthidalására, s eközben különböző megoldásokra jutottak. Ismertetem a legfontosabbakat. Ginzberg 1998 (II), 318: Mózes vonakodik elfogadni az isteni megbízatást, s eközben többek között így érvel: „Gondosan utána számoltam az éveknél, s úgy találtam, hogy 210 év telt el az Ábrahámmal kötött szövetség (**B1**) óta, Te pedig akkor 400 év szolgaságot rendeltél el utódai számára.” (Ez a számítás számomra teljesen érthetetlen — talán Mózesnek az isteni megbízatástól való nagy félelmével magyarázható.) Isten így válaszolt: „Rosszul számoltad ki a szolgaság végét, mert a 400 év Izsák születésével kezdődött, nem pedig akkor, amikor Jákob lement Egyiptomba. (A 210 év Jákob Egyiptomba történő lemenetelétől, vagyis az egyiptomi szolgaság tényleges kezdetétől számítandó.) Ezért eljött a szolgaság előrejelzett vége.” (Istennek ezen okfejtése mindenestre elegendő volt Mózes meggyőzésére.) A *Targum PsJon* ad Ex 12, 40 szerint az egyiptomi szolgaság 210 évig

¹¹⁵ Vö. *Ephrem Ex*, I. 2 és II. 4.

¹¹⁶ Vö. *Ephrem Ex*, II. 9 és III. 1.

tart, s Jákob Egyiptomba való lemenetelével kezdődik. 430 év telik el Isten Ábrahámval kötött szövetségétől (**B1**) az Egyiptomból való kivonulásig. Ginzberg 1998 (V), 420 (ljb. 126) szerint néhány rabbinikus forrásban 210 év helyett 204 év szerepel. Egy a *Sita Mekubecet*, Nedarim 31b által idézett ismeretlen midrás szerint az izraeliek egyiptomi tartózkodása alatt Isten felgyorsította a planéták mozgását, s így a Nap 210 normális év alatt 400 teljes fordulatot hajtott végre.

Rási ad Gen 15, 13 és ad Ex 12, 40-ben foglalkozik többek között a problémával. „És monda az Úr Ábrámnak: Tudván tudjad, hogy a te magod jövevény lesz a földön, mely nem övé, és szolgálatra szorítják őket négyszáz esztendeig.” (Gen 15, 13) 'A te magod', tehát már Izsák is, ezért kell Izsák születésétől számítani a szolgaság kezdetét. 'A földön, mely nem övé': Hebron és környéke sem volt Ábrahám és Izsák tulajdonában. Miért nem tölthették a 400 év szolgaságot a héberek csak Egyiptomban? Kehát, Lévi fia is lement Jákobbal Egyiptomba. Ha az ő teljes életkorához (133 év; Ex 6, 18) hozzáadjuk fiának, Amrámnak a teljes életkorát (137 év; Ex 6, 20), valamint Mózes 80 évét (ennyi éves volt az Exoduskor; Ex 7, 7) 350 évet kapunk (ez a felső határa annak, amit a héberek Egyiptomban tölthettek), ami kisebb, mint a 400 év.¹¹⁷

A szír hagyomány:

Az Ephrem által megadott 225 év (a rabbinikus 210 év helyett) valószínűleg szír hagyományból táplálkozik, ugyanis Aphrahat¹¹⁸ is ennyit ír. A 225 évvel Ephrem tökéletesen megoldja a 430 év problémáját. U. i. így Izsák születésétől az Exodusig 415 (190 + 225) év telik el. **B1** tehát 15 évvel kellett, hogy megelőzze Izsák születését, vagyis Ábrám 85 éves korában volt. Ez még azzal is összhangban van, hogy **B1** előtt annyi esemény történt, hogy szükségképpen a lehetséges időintervallum minél későbbi pontján kellett bekövetkeznie **B1**-nek. Az, hogy Ephrem az *Ephrem Ex*, I. 1 és I. 2 között habozás nélkül átváltott a 225 évről a 400 évre, azt jelzi, hogy alapvetően ismerte és elfogadta a rabbinoknak az egyiptomi szolgaságra vonatkozó kronologikus teóriáját. Az *Ephrem Ex*, XII. 6-ban egyébként a következőket írja: 430 évig tartózkodtak Egyiptomban (v. ö. Ex 12, 40). De ezt a számot nem Jákobnak Egyiptomba történő bemenetelétől kell számolni, hanem attól a naptól kezdve, melyen Isten szövetséget kötött Ábrahámval (**B1**). A Gen 15, 13 (400 év) és az Ex 12, 40 (430 év) közötti ellentmondást itt (a szír hagyományban) nem lehet feloldani azzal, hogy a 400 évet Izsák születésétől, a 430 évet pedig Ábrahám Istennel való szövetségkötésétől (**B1**) számoljuk, u. i. ebben az esetben Izsák születésétől az Exodusig 415 év telik el. Erre a problémára Aphrahat elegáns megoldást adott: Izraelnek eredetileg 400 évig kellett volna Egyiptomban tartózkodnia, de egy héber férfinak Mózes elleni fellépése miatt (Ex 2, 14) Isten haragjában még 30 évvel megtoldotta az izraeliták

¹¹⁷

A fent vázolt rabbinikus okfejtésben kronológiai ellentmondás van. U. i. Izsák születésétől az Exodusig 400 (190 + 210) év telik el. (A 190 év bizonyításánál szigorúan a bibliai kronológiára támaszkodhatunk.) **B1** a bibliai adatok alapján Izsák születése előtt minimum 15 és maximum 25 évvel volt korábban. Így az egyiptomi fogság **B1**-től számítva maximum 425 év lehetett. Tehát amikor a 430 évet említik, nem vesznek tudomást a bibliai kronológiáról. Ezt a problémát a *Szeder Olam Rabba* – az egyik első olyan rabbinikus írás, amelyik ezt a kérdést feszegeti – azzal oldja meg, hogy Ábrám a **B1** idején 70 éves volt. Az ilyen jellegű magyarázatok szerint a bibliai elbeszélés hiányos, vagy nem követi az időrendet. De ez nem drámai dolog: hasonló feltételezésekre gyakran rákényszerül a régi és az újabb exegézis is.

¹¹⁸

Aphrahat, *Dem.*, XI. 4., kol. 477. V. ö. Neusner 1971, 23.

egyiptomi szolgátságát.¹¹⁹ (Ugyanis Mózesnek el kellett menekülnie a Fáraó elől.) Tehát Aphrahat a 400 évet és a 430 évet is **B1**-től számítja. Ephrem kommentárjában ugyanazt mondja, mint Aphrahat, csak az isteni büntetést nem mondja ki expliciten. Mózes 40 évig volt Midjánban.¹²⁰ Ebből az következik, hogy a **B1**-től számított 390. évben ölte meg az egyiptomit, majd menekült Midjánba.¹²¹

EXCURSUS 2

Mózes sarutlansága (Ex 3, 5) és a sógorházasság/*halica* kapcsolata (Deut 25, 5-10)

I. Deut 25, 5-10 (sógorházasság/*halica*)

X₁ és X₂ fivérek

X₁ — Y házások, X₁ utód nélkül hal meg. X₂ köteles lenne elvenni Y-t, a sógornőjét.

Ha nem hajlandó, jön a halicaszertartás (s nem jön létre az új kapcsolat):

Y lehúzza X₂ saruját, s az arcába köp (Y megszegyeníti X₂-t). X₂-t sarutlannak nevezik Izraelben.¹²²

II. Ex 3, 5 (és a rabbinikus/szír hagyomány)

Mózes (X) — Cippóra (Y₁) házások, *két gyermekük van*.

Isten (Y₂) kiválasztja Mózeset (X), aki végül elfogadja a megbízást. Ezzel *új kapcsolat* jön létre, melynek következtében Y₁ „meghal” (értsd: Y₁-nek megszűnik a szexuális kapcsolata X-szel).

Isten (Y₂) felszólítására Mózes (X) lehúzza a saruját (Y₂ *megjutalmazza* X-et; itt a *jutalmazás iránya ellentétes* az I. eset büntetésének irányával). Mózes (X) sarutlan lesz.¹²³

A két történet között van valami inverz kapcsolat, bár kissé erőltetett. Ha a II. esetben megcseréljük az X-et és az Y-t, az I.-hez hasonló struktúrát kapunk, különleges szereposztással. A II. eset inkább rendkívül sajátos sógorházasság (igazi sógorházasságról pl. azért sem lehet szó, mert már vannak gyermekek).

A midrások tudnak arról, hogy a próféták házasként is absztinenciában élnek (legalábbis bizonyos időszakokban). Az egész népnek a kinyilatkoztatás előtt 3 napig önmegtartóztató életet kellett folytatnia. Mózes pedig a kinyilatkoztatás után (a szír hagyományban a tövisbokor jelenete után) véglegesen absztinenciába kellett „vonuljon” a midrás szerint. Vagyis a prófétai *de facto* cölibátus igen régi és gyökeres rabbinikus

¹¹⁹ Aphrahat, *Dem.*, II. 8, kol. 64 sk. V. ö. Hídal 1974, 19.

¹²⁰ Ephrem *Ex* II. 9. Ez nem szerepel a Bibliában.

¹²¹ Ephrem *Ex* II. 4. és II. 6.

¹²² A rabbinikus irodalomban a sarulehúzás lehet büntetés vagy inkább jutalom, aszerint, hogy a *halica* vagy a *jibbum* (sógorházasság) volt-e preferálva. Ebben a rabbik a talmudi kortól kezdve az egész középkoron át és azon túl is megoszlottak. Róth Ernő, a neves magyar halakhista is írt erről több komoly cikket (*dr. Turán Tamás* közlése).

¹²³ A kereszténységben (a szerzetességben) a sarutlanság az eredeti, egyszerűbb viszonyokhoz, életmódhoz való visszatérést jelenti (pl. sarutlan karmelita nővérek) (*Habon Nikoletta* közlése).

hagyomány.¹²⁴ Az új "házasság" II.-ben, ill. ennek sarulehúzásig való konkretizálása kissé meredek, de a midrásba ez is (egyfajta „jegyesmisztika”) belefér. Azaz egyáltalán nem kizárt, hogy a fent vázolt asszociáció előfordul a midrási irodalomban, legalábbis a kabbalában. „Patrisztikus midrásnak mindenesetre tökéletes.”¹²⁵

¹²⁴ Lásd *Rási* ad Num 12, 1.

¹²⁵ Idézet *Turán Tamástól*.

Bibliográfia

Aphrahat, *Dem.* = Aphraatis, „Demonstrationes I-XXII”, *Patrologia Syriaca*, I, 1, Parisot, D. Ioannes (ed.), 1894 + Aphraatis, „Demonstratio XXIII”, *Patrologia Syriaca*, I, 2, Parisot, D. Ioannes (ed.), 1907, 1-489 kolumna.

Assemani – Benedictus 1737 = Assemani, S. E. – Benedictus, P. (eds.), *Sancti Ephraem Syri opera omnia*, Roma.

Biesen 2006 = Biesen, Kees den, *Simple and Bold. Ephrem's Art of Symbolic Thought*, (Gorgias Dissertations 26, Early Christian Studies 6) Piscataway, New Jersey: Gorgias Press.

Bruns 1991 = Aphrahat, *Unterweisungen I-II*, Bruns, Peter (Übers.), Freiburg – Basel – Wien – Barcelon – Rom – New York: Herder.

Ephrem Ex = Sancti Ephraem Syri in Genesim et in Exodum Commentarii, Tonneau, R.-M. (ed.), (Scriptores Syri, 71) Louvain: L. Durbecq, 1955.

Ephrem Gen = Sancti Ephraem Syri in Genesim et in Exodum Commentarii, Tonneau, R.-M. (ed.), (Scriptores Syri, 71) Louvain: L. Durbecq, 1955.

Ex R 1983 = Midrash Rabbah: Exodus, Lehrman, S. M. (transl., notes)/Freedman, H. – Simon, Maurice (eds.), London – New York: The Soncino Press.

Ex R 1984 = Exodus Rabbah, Midrash Shemot Rabbah Chapters I-XIV: A Critical Edition Based on a Jerusalem Manuscript..., Shinan, A. (ed.), Jerusalem – Tel Aviv.

Ex R 1887 = Midras Raba: Semot, Wilna: Romm (reprint: Izrael, é. n.).

Feghali 1984/85 = Feghali, P., „Commentaire de l'Exode par Saint Ephrem”, *Parole de l'Orient* 12, 91-131.

Ganzfried 1988 = Ganzfried, Slomo, *Kiccur sulhan arukh (I-III)*, Singer Leó (ford.), Budapest: MIOK.

Ginzberg 1998 = Ginzberg, Louis, *The Legends of the Jews (I-VII)*, Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press, 1998 (1st ed.: 1909-1938).

Hidal 1974 = Hidal, Sten, *Interpretatio Syriaca (Die Kommentare des Heiligen Ephräm des Syrers zu Genesis und Exodus mit besonderer Berücksichtigung ihrer auslegungsgeschichtlichen Stellung)*, (Coniectanea Biblica: Old Testament Series, 6) Lund.

Jansma 1973 = Jansma, T., „Ephraem on Exodus ii. 5: Reflections on the Interplay of Human Freewill and Divine Providence”, *Orientalia Christiana Periodica (OCP)* 39, 5-28.

Jansma 1972 = Jansma, T., „Ephraem's Commentary on Exodus: some Remarks on the Syriac text and the Latin translation”, *Journal of Semitic Studies (JSS)* 17, 203-212.

Josephus 1980 = Josephus, Flavius, *A zsidók története*, Budapest: Európa.

Koltun-Fromm 2003 = Koltun-Fromm, Naomi, „Zipporah's Complaint”, in: Becker, Adam H. – Yoshiko Reed, Annette (eds.), *The Ways that Never Parted – Jews and Christians in Late Antiquity and the Early Middle Ages*, Tübingen: Mohr Siebeck.

Mathews – Amar 1994 = *St. EPHREM the SYRIAN – Selected Prose Works (Commentary on Genesis, Commentary on Exodus, Homily on Our Lord, Letter to Publius)*, Mathews, Edward G. Jr. – Amar, Joseph P. (transl.)/McVey, Kathleen (ed.), Washington, D. C.: The Catholic University of America Press.

McNamara – Hayward 1994 = *Targum Neofiti 1: Exodus*, McNamara, Martin (transl.) – *Targum Pseudo-Jonathan: Exodus*, Hayward, Robert (transl.), (The Aramaic Bible, 2) Edinburgh: T&T CLARK.

Neusner 1971 = Neusner, Jacob, *Aphrahat and Judaism: the Christian-Jewish argument in fourth-century Iran*, Leiden: Brill.

Pesittó = *Pesittó*, United Bible Societies, 1979.

Philón 1994 = Philón, Alexandriai, *Mózes élete*, Budapest: Atlantisz.

Salvesen 1995 = Salvesen, Alison, *The Exodus Commentary of St Ephrem*, Baker Hill, Kottayam, Kerala, India: St. Ephrem Ecumenical Research Institute (SEERI).

Talmud Bavli = *Talmud Bavli*, Vilna, 1880-1886 (reprint: 1981).

Targum PsJon = *Targum Pseudo-Jonathan of the Pentateuch (Text and Concordance)*, Clarke, E. G. (ed.), Hoboken, New Jersey: Ktav Publishing House, 1984.

Tonneau 1955 = *Sancti Ephraem Syri in Genesim et in Exodum Commentarii*, Tonneau, R.-M. (interpret.), (Scriptores Syri, 72) Louvain: L. Durbecq.

Egyéb rövidítések

kol. = kolumna (hasáb)